

tidsskrift.dk

Frederik II.s militære politik 1569-70

Historisk Tidsskrift, Bind 12. række, 6 (1973)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_12rk_0006-PDF/hto_12rk_0006_78592.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=78592>

pdf genereret den : 28/5-2008

Frederik II.s militære politik

1569-70

AF

FREDE P. JENSEN

DANMARKS politik over for Sverige i Syvårskrigens slutfase 1568-1570 skildres almindeligvis som produktet af en styrkeprøve mellem Frederik II og rigsrådets ledende personligheder Peder Oxe og Johan Friis. Den idag fremherskende opfattelse blev formet af Troels-Lund i hans arbejder om Peder Oxe og videreførtes af Erik Arup.

Troels-Lund behandlede emnet i afhandlingen 'Peder Oxes Tilbagekomst' (1876), der siden blev udbygget til den halvt romanagtige biografi 'Peder Oxe. Et historisk Billede' (1906). Begge arbejder hvilede, ikke på detailanalyser, men på forfatterens vision af Peder Oxes personlighed og virke. Med basis i et meget spinkelt kildestof skabte Troels-Lund ved rigelig brug af e silentio-slutninger et idealiseret billede af rigshofmesteren. Han var 'Danmark-Norges betydeligste Statsmand' gennem tiderne, landets redningsmand under Syvårskrigen og den virkelige regent fra 1567 til sin død i 1575. På denne baggrund kan det ikke undre, at Frederik II fik anvist en plads i skyggen af Peder Oxe. Troels-Lund var ikke uden forståelse for Frederik II.s personlige kvaliteter, men kongens politik krigen igennem bedømmer han negativt. I kontrast til kongen fremstår Peder Oxe som den vidtskuende statsmand, der på trods af kongernes krigsvilje bevidst styrede mod freden. Krisen i Danmark nytår 1570 opfattede Troels-Lund som en beslutning fra kongens side om at abdicere. Det var Frederik II.s udvej af en situation, hvor han følte sig 'stænget inde' på alle sider: af fjenden, af pengemangel og gæld, af Peder Oxe og rigsrådet. Rigshofmesteren fik dog bragt en orden i stand og 'Krigen døde næsten hen af sig selv'.

Erik Arups fremstilling af tildragelserne i 'Danmarks Historie' II (1932) byggede på Peder Oxe-biografien. Arup overtog biografiens

helhedsbillede og supplerede det med en solid aversion mod Frederik II. Det var 'lykkeligt for Danmark, at det var Peder Okse og ikke kong Frederik, der regerede landet'. Peder Oxe og Johan Friis arbejdede siden oprøret i Sverige 1568 for fred, medens kongen ville krigen med Sveriges erobring som mål. Arup antyder, at Peder Oxe for at gennemføre sin fredspolitik har ladet kongen mærke på sin krop, hvad penge-mangel vil sige.

I dette lys ses krisen i 1570. Frederik II.s brev til rigsrådet af 1. jan. 1570 bagatelliseres som en emotionel udladning, der var fremkaldt af kongens politiske afmagt; et naivt defensorat for en katastrofal politik, som rigsrådet dog ikke lod sig bluffe af. En krise kan der egentlig ikke tales om. Kongen tog blot på jagt i Odsherred og lod sig så tale til fornuft.

I den følgende undersøgelse af den danske politik i krigens sidste militære fase er der sat spørgsmålstejn ved holdbarheden af den version, som vi møder hos Troels-Lund og Erik Arup. De to historikere tog ikke stilling til det, der under næsten hele Syvårskrigen var Danmarks hovedproblem: at landet var fanget af krigen og ikke uden tab af land og prestige kunne frigøre sig fra den. I deres billede af krigen manglede således en dimension. Derfor kunne de heller ikke, ud fra deres opfattelse af magtrelationerne mellem konge og rigsråd, forklare, at krigen trak så længe ud.

Freden i Roskilde 18. nov. 1568 skabte kun for nogle måneder fred i Norden. Da den nye svenske regent, hertug Johan, havde fængslet og detroniseret sin broder Erik XIV, havde han kun ringe interesse i at acceptere de hårde fredsvilkår, der var blevet påtvunget hans udsendinge i Roskilde. I foråret 1569 søgte hertug Johan at få ændret fredstraktatens bestemmelser, hvad der efter en længere brevveksling mellem Frederik II og hertug Johan resulterede i et grænsemøde ved Knærød i juli-aug. 1569. Den danske forhandlingsdelegation under ledelse af kansleren Johan Friis krævede Roskildefreden ratificeret uden ændringer, medens de svenske udsendinge virkede for en helt ny og for Sverige mere fordelagtig fredstraktat. Under disse omstændigheder kunne en tilnærmelse ikke finde sted, og grænsemødet udartede til en diskussion om ansvaret for krigens udbrud. Delegationerne drog hver til sit uden noget forhandlingsresultat – en ny krigsrunde forestod.¹

Danmarks vanskelige udenrigspolitiske situation sensommeren 1569

¹ Danmark-Norges Traktater 1523–1750, 2. bd., 1912, s. 175f.

var i nogen grad selvforskyldt. Ulykken bestod i, at Danmark i 1568 under ganske specielle omstændigheder havde gennemtruffet en fredstraktat, hvis bestemmelser ikke svarede til de politiske magtforhold i Norden. Frederik II havde straks ratificeret fredstraktaten og gjort dens indhold bekendt for sine forbundsfæller. Han følte sig nu bundet af ratifikationen og kunne ikke uden at tabe prestige lempe en række af bestemmelserne.

Danmark var stadig lænket til en krig, der ikke syntes at kunne finde nogen afgørelse. Hvorledes slippe ud af krigen med æren i behold? Den mest nærliggende mulighed var at genoptage forhandlingerne med fjenden under fremmed mægling. Denne udvej stod Frederik II ikke fjendtlig overfor, hvad Danmarks deltagelse i det mislykkede fredsmøde i Rostock jan. 1570 dokumenterer. Men kongen anså ikke muligheden for at afslutte krigen ad denne vej for videre sandsynlig. Man kendte i Danmark de svenske krav til en fredelig løsning og var helt på det rene med, at den polske konge grundet sit svogerskab med Johan ville støtte Sverige på et fredsmøde.

Frederik II stod over for valget mellem at købe fred ved indrømmelser til Sverige eller genoptage fjendtlighederne. En afgørelse til fordel for krigen er blevet truffet på et tidspunkt i foråret 1569. For forståelsen af den skete kursændring og hele den følgende periodes politik er det vigtigt at fastholde, at Frederik II gav rigsrådet ansvaret for Roskildefreden og det langtrukne diplomatiske mellemspil, der fulgte på denne fredstraktat. Kongen ville i 1568 have udnyttet det svenske oprør til en militær afgørelse af krigen, men lod sig af rigsrådet overtale til at forhandle.² Den følgende politiske udvikling demonstrerede, at den vej til freden, som rigsrådet havde betrådt, ikke var farbar, og rigsrådet måtte på baggrund af den skærpede svenske holdning skifte signaler. Rådernes forhandlingslinje i Knærød kan tages som tegn på, at rigsrådet sommeren 1569 stod bag kongens politik over for Sverige. Når det derfor har været hævdet, at de ledende rigsråder skulle have været mod krigens genoptagelse, er det uden grund og bunder i en altfor optimistisk vurdering af Danmarks muligheder for at afslutte krigen ad diplomatisk vej.³

² Fr. II til rigsrådet, dateret Frederiksborg 1. jan. 1570. Danske Magazin 3. rk. V, 1857, s. 2-7. - Fr. II til Peder Bilde, Jørgen Rosenkrants og Niels Kaas, dateret Nykøbing Falster 27. sept. 1570. TKUA, Sverige AII, 29. Akter og Dokumenter vedr. Freden i Stettin 1570, 13. Dec. - Om kongens holdning også Kancelliets Brevbøger (forkortes KB) 19. og 21. okt. 1568.

³ Erik Arup, Danmarks Historie II. 1282-1624, 1932, s. 585.

Felttoget 1569

UNDER forhandlingerne i Knærød befandt Frederik II sig i Helsingør sammen med nogle rigsråder og to sachsiske udsendinge, Heinrich von Gleissenthal og Sebastian Hilliger. Den 10. aug. opgav kongen at få noget gunstigt resultat ud af forhandlingerne med svenskerne og sendte rigsråderne og de sachsiske udsendinge tilbage til København. Johan Friis vendte tilbage til hovedstaden den 28. aug. med sin delegation, og på et møde mellem kongen og det samlede rigsråd i dagene frem til 10. sept. blev problemerne i forbindelse med fjendtlighedernes genoptagelse behandlet.

En central plads i drøftelserne indtog det finansielle spørgsmål. Nye indtægter måtte skaffes til aflønning af lejetropperne, og der blev i det øjemed 25. aug. udskrevet en skat på 2 daler af øernes bønder; de jyske bønder fik 9. sept. pålagt en kvægskat på 4 sk. af hver okse, ko og hest, 2 sk. af hvert ungkreatur.⁴ Samtidig søgte man at fjerne den hindring for krigens videreførelse, som kronens store udenlandske lån udgjorde. Allerede 14. aug. skrev Peder Oxe til grev Günther von Schwarzburg og anmodede om henstand fra Hellig tre konger 1570 til Påske 1570 med betaling af gælden til greven og hans ritmestre. Denne gæld, der hidrørte fra grevens og hans troppers optræden i Danmark 1563-64, beløb sig til 168.000 daler.⁵ Fra dansk side havde man ikke hastværk med at betale disse penge, da man ikke mente at have fået tilstrækkelige militære ydelser for dem.

Langt sværere har det været for Frederik II at skulle bede om henstand med det store krigslån i Sachsen. Fordelt på to hovedsummer beløb lånet sig i efteråret 1569 til henholdsvis 111.170 daler og 79.960 guldgylden; også dette lån forfaldt til udbetaling Hellig tre konger 1570. Frederik II og Danmark var i dyb taknemlighedsgæld til kurfyrst August af Sachsen, der havde en ikke uvæsentlig del af æren for at Danmark stod Syvårskrigen igennem, men kongen var i denne situation ude af stand til at skaffe de mange penge til veje og bad 10. sept. svogeren om et års udsættelse af lånet. Kunne kurfyrsten ikke bevilge dette, tilbød Frederik II, for at hans ord i pengesager kunne stå til troende, at udlevere underpantet Lolland og Falster til ham.⁶

⁴ KB. 25. aug. og 9. sept. 1569.

⁵ Peder Oxe til grev Günther von Schwarzburg, dateret 14. aug. 1569. TKIA. Registr. Koncepter til 'Inländische Registratur'. II, 1569-73, 1575-79.

⁶ Fortegnelser over de sachsiske lån findes i akterne vedr. den kursachsiske udsending von Sebottendorffs sendelse til Danmark marts 1571. TKUA, Sachsen AII, 21. Akter

På det udenrigspolitiske område gik Frederik II med tanker om en tilnærmelse til Rusland. En kommentar i et brev til hertug Ulrich af Mecklenburg 24. aug., foranlediget af forlydender om en storstilet russisk opmarch mod Reval, viser, hvilke fordele man fra dansk side har ventet sig af et russisk tryk på Sverige. På baggrund af dette forlydende og henvendelser fra hertug Magnus på Øsel bestemtes det på mødet i København, at Kristoffer Valkendorf og sekretær Elias Eisenberg skulle sendes til den russiske tsar og tilskynde denne til hurtigst muligt at falde ind i Finland og således skabe en ny militær front i ryggen på Sverige. Delegationen blev dog ikke straks afsendt, Valkendorf synes på dette tidspunkt at have været på Island, og mod årets slutning aflystes ambassaden.⁷

Efter forhandlingerne med rigsrådet drog kongen i midten af sept. måned over til Skåne og ledede arbejdet med at bringe hæren på fode; hærens anfører Daniel Rantzau lå syg. Planen for det forestående felttog var en genoptagelse af planen fra foråret 1568. Hæren skulle rykke op og indeslutte Varberg, Sveriges eneste position ved Kattegat. Lod fæstningen sig storme skulle hæren siden rykke ind i Sverige og søge at fremtvinge en militær afgørelse af krigen.

Foreløbig virkede kongen forgæves, eftersom lejetropperne ikke ville rykke i felten. De krævede udbetalt flere måneders sold, og ved forhandlinger herom spildtes hele tre uger. Frederik II klagede 7. okt. sin nød til Peder Oxe, idet han skrev, at nu var rytterne villige til at rykke op mod fjenden, men han kunne ingen vegne komme med knægtene, der bestemt krævede de lovede fem måneders løn, førend de ville rykke op. Da der ingen penge var her, og der ikke var håb om snart at få nogen fra Peder Oxe, vidste kongen ikke, hvorledes han bedst skulle gribe sagen an.⁸ Umiddelbart efter fik Frederik II dog overtalt knægtene til at drage i felten, og 12. eller 13. okt. indesluttede den danske hær Varberg, efter at der var lagt besætninger ind i Laholm, Halmstad og Falkenberg til sikring af forbindelseslinjerne ned til Skåne.

Inden Frederik II rykkede op mod Varberg, sendte han 5. okt. et

og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Sachsen. 1558-1626. - Fr. II til August af Sachsen, dateret København 10. sept. 1569. TKUA, Ausländische Registrante (forkortes Ausl. Reg.) 1569-71.

⁷ Fr. II til hertug Ulrich af Mecklenburg, dateret København 24. aug. 1569. Ausl. Reg. 1569-71. - Arthur G. Hassø, Rigshofmester Kristoffer Valkendorf til Glorup (1525-1601), 1933, s. 68f.

⁸ KB. 7. okt. 1569.

ultimatum til Johan III. Såfremt den svenske konge straks accepterede Roskildefredens artikler, ville Frederik II eftergive ham traktatens artikel 13, d.v.s. det danske krav om erstatning af krigsomkostninger for krigen mod Erik XIV. Til gengæld betingede Frederik II sig, at Roskildefredens artikel 12 skulle blive stående uforandret, Johan III skulle med andre ord betale den danske hærs besolding for perioden aug. 1568-okt. 1569. Hvis den svenske konge ikke gik ind på disse vilkår, ville hans rige blive hjemstøgt med mord og brand.⁹ Frederik II tog sig ikke tid til at afvente det svenske svar, der efter udfaldet af Knærød-mødet også kun kunne blive afvisende, og hans brev skal antagelig blot betragtes som en formel fejdeerklæring til den nye svenske konge.

Belejringen af Varberg fæstning blev vanskeliggjort af hårde efterårsstorme over Kattegat, under hvilke Frederik II led store tab af forsyningsskibe. Kongen opgjorde senere sine tab til hele 60 skibe. Herved opstod der en meget anspændt forsyningssituation for den danske hær med den følge, at belejringen ikke kunne føres på kraft.¹⁰

Til de forsyningsmæssige problemer hobede sig de finansielle. De allerede udskrevne skatter kom kun langsomt ind, og 8. okt. blev det nødvendigt at udskrive en ny skat af købstæderne, der skulle indbetales inden tre uger. I sit bekneb for rede penge måtte kongen 16. okt. skride til den forholdsregel at sende stiftslensmændene rundt til købstæderne for at indkræve skatten. Ej heller dette viste sig tilstrækkeligt, og på et tidspunkt måtte kongen meget nødtvungent ofre sine sidste rede penge, 7.000 rosennobler og 10.000 daler, for at holde det militære apparat i gang. Det betød, at Frederik II atter måtte ydmyge sig over for sine kreditorer. Kurfyrst August anmodede i okt. om at få udbetalt blot halvdelen af det sachsiske lån til Hellig tre konger, men selv det var en umulighed for Frederik II, og han søgte gennem den sachsiske udsending von Gleissenthal på ny at få henstand. Kongen måtte tillige løbe fra et tilsagn om at tilbagebetale Paul Rantzau et lån på 20.000 daler.¹¹

⁹ Koncept i TKUA, Sverige AI, 4. Breve, til Dels med Afskrifter af og Koncepter til Svarskrivelser, fra Johan III til Frederik II. 1568-76(77).

¹⁰ Fr. II til dronning Dorothea, dateret Varberg 15. nov. 1569. Ausl. Reg. 1569-71. - I Rentemesterregnskabet 1569, 304 v., er under datoen 30. nov. 1569 indført følgende notits: 'Same dag betald Johann Friis till Heslager Kon Mat Cansler for xjj^c gamle daler aff hanom till Kon Mat krigsfolck for Wardberig wdj thenn store trang oc nød . . .' De sidste ord er ulæselige.

¹¹ KB. 8. okt., 16. okt. 1569. - Fr. II til rigsrådet, dateret Frederiksborg 1. jan. 1570. Danske Magazin 3. rk. V, 1857, s. 2-7. - August af Sachsen til Fr. II, dateret Dresden 4. okt. 1569. TKUA, Sachsen AI, 8. Breve fra Kurfyrst August til Kong

Lidt ind i nov. synes den danske hær at have overstået sin svaghedsperiode. Den 9. nov. sattes belejringsskytset ind, og uventet hurtigt overgav fæstningen sig 14. nov. til Frederik II mod at besætningen fik fri afmarch. Som årsager til den hurtige overgivelse anførtes, at kommandanten Bo Grip var faldet og at slottet havde været håbløst underbemandet.

På baggrund af efterårets mange trængsler var erobringen af Varberg en stor opmuntring for Frederik II. Slottets fald var en personlig triumf for kongen, der efter Daniel Rantzaus død 11. nov. selv havde overtaget kommandoen over belejringshæren. Vigtigere var, at der både diplomatisk og militært kunne sættes visse forhåbninger til fremtiden. Diplomatsk betød erobringen af Varberg, at den svenske konge ikke mere besad danske fæstninger, som han kunne udveksle mod Elfsborg, hvilket indebar at Danmark ved fredsforhandlinger ville stå i en bedre forhandlingssituation end på noget tidspunkt, siden Sverige erobrede Varberg i 1565. Samtidig har man fra dansk side gjort sig sine tanker om de svenske militære dispositioner i efteråret 1569. Under den danske belejring af Varberg stod Johan III med store styrker kun få dagsmarcher fra fæstningen. Alligevel blev der ikke fra svensk side gjort forsøg på at undsætte Varberg eller afbryde de danske forsyningslinjer ned til Skåne. Hertug Karl af Södermanland gennemførte i anden halvdel af okt. et plyndringstogt i Blekinge, men såvel angrebets retning som den hurtighed, hvormed det blev gjort, afslørede det som en defensiv operation.¹² De svenske militære bevægelser efterlod i den danske hær det indtryk, at Erik XIV.s offensive taktik var forladt, og at Johan III og den svenske armékommando ikke turde indlade sig i kamp med den danske hovedstyrke. Tilsyneladende var det militære initiativ igen gået over til Danmark.

Felttogsplanen gik oprindeligt ud på, at Frederik II selv skulle drage med hæren ind i Sverige efter Varbergs erobring. Kongen måtte dog slå denne tanke af hovedet, uden at vi nøjagtigt kan bestemme, hvornår det er sket. Rimeligst er det at antage, at kongen har ændret pla-

Frederik II, 1568-1574. I sit brev, dateret Dresden 2. jan. 1570, indrømmede kurfyrsten Fr. II et års udsættelse af lånet. Dette brev er kun bevaret i form af koncept i Dresden-arkivet. Rigsarkivets Danica-fotografering. Sächsisches Landeshauptarchiv. Die dänischen Bücher. Film nr. 11. - Lånet hos Paul Rantzau: TKIA, 93^{IV}. Indkomne Breve 1566-70.

¹² En principiel kritik af Johan III.s og hertug Karls land- og sømilitære dispositioner er leveret af Bertil Barkman i Kungl. Svea Livgardes historia. Band II. 1560-1611, 1939, s. 251 ff., 267 f.

ner inden Varbergs fald, for i de højstemte breve, som kongen sendte til sin familie i anledning af slottets erobring, findes ingen omtale af, at han personligt skulle føre hæren ind i Sverige. Frederik II skrev senere i sit brev af 1. jan. 1570 til rigsrådet, at han ville være draget med hæren ind i Sverige '... ther som wij saa haffde weritt stafferitt til Marcken, som en koning haffde burdt att were, Mett wogne oc anden Nottorfft ... Men efftherthij oss Manglett inthett, vden fast allt thet, wij skulde paaholde, Ware wij foraarsagitt, Emod wor wilge att begiiffue oss tilbage ...' Kongens vendinger synes at rumme en kritik, men det er svært at se hvem ordene skulle have brodt imod, og måske afspejler de uden noget bestemt sigte blot den tilbageskuende konges almindelige ærgrelse over tingenes gang. At rigsrådet skulle have holdt kongen tilbage fra at deltage i felttoget 1569, således som det tidligere i krigen havde gjort, er ikke bevidnet. – Omkring 21. nov. forlod Frederik II Varberg, og 29. nov. var han tilbage på Frederiksborg.

Inden kongen vendte tilbage til Sjælland måtte han udpege en ny fører for hæren. Med Daniel Rantzaus bortgang havde hæren lidt et føleligt tab, og en fører af hans klasse lod sig ikke opdrive på disse breddegrader. Kongen så sig tvunget til at forfremme fra geledet og valgte en af sine yndlinge Christopher von Dohna til øverstbefalende. Von Dohna havde udmærket sig under Daniel Rantzaus vinterfelttog 1567–68 som fører af avantgarden, men han var ung til det nye krævende hverv, kun 30 år gammel, og bad sig fritaget for udnævnelsen. Frederik II stod dog på sit, offensiven måtte ikke sinkes, og under pres gav von Dohna efter. Den 9. dec. rykkede von Dohna op fra lejren ved Varberg, forsynet med en rummelig ordre fra kongen: han skulle angribe Johan III.s hær, hvis den standsede op og belavede sig på kamp. Turde den svenske konge ikke tage et slag, stod det von Dohna frit for at drage, hvorhen det lystede ham.¹³ Disse vide beføjelser til en ung feltherre gengiver kongens optimisme med hensyn til operationernes udfald og hans lave vurdering af Sveriges militære formåen.

Frederik II.s optimisme byggede endvidere på kendskabet til visse opløsningstendenser i det svenske samfund, som han håbede på at kunne udnytte til dansk fordel. I Danmark var man udmærket underrettet om stemningen i Sverige, og man vidste at der var krigstræthed og uro i befolkningen. Inden for de førende lag i den svenske befolkning

¹³ Christopher von Dohna til Fr. II, ut in litteris = Nessum sogn 5. marts 1570. TKIA, 95^I. Indkomne Breve til Fr. II, alfabetisk ordnede efter Afsenderne. – Fr. II til von Dohna, dateret Laholm 24. nov. og Helsingør 27. nov. 1569. Ausl. Reg. 1569–71.

var der stadig personer, der ønskede at Erik XIV skulle vende tilbage til tronen, selv ved dansk hjælp. Et forsøg på at befri den detroniserede konge og bringe ham til Småland blev afsløret af Johan III 20. aug. 1569. Imidlertid lykkedes det en af hovedmændene bag sammensværgelsen Per Larsson, der havde ført en flådeafdeling under Erik XIV, at flygte ned til Danmark, og i okt. måned ses han at være gået i Frederik II.s tjeneste. Kongen sendte Per Larsson til Sten Bille på Herrisvad kloster, og herfra udøvede svenskeren krigen ud en konspirativ virksomhed ind over grænsen til fordel for Erik XIV.¹⁴ Når Frederik II befalede von Dohna at bekendtgøre i Sverige ved den danske hær indrykning, at det eneste formål med felttoget var at befri kong Erik, må det ses på den her skitserede baggrund.

Ad opblødte veje rykkede den danske hær fra Varberg ind mod Västergötland. Hæren fulgte den nordøstlige vej ind over Kinna, hvorfra en større svensk styrke på 10-12 fænniker fodfolk og 4 faner rytteri uden kamp retirerede og tog retning mod Bogesund. Fra Kinna slog de danske styrker ind på den østgående vej mod Jönköping via Svenljunga. Ingen svensk modstand hindrede fremrykningen, og omkring den 24. dec. befandt von Dohna sig ved Långhem syd for Åsunden sø, ikke langt fra den svenske forsvarsstilling ved Brunn. Her standsede den danske fremrykning. Von Dohna ville straks angribe den svenske stilling, således som hans ordre lød på, men de tyske ritmestre vægrede sig ved at tage en kamp på dette sted, hvorefter von Dohna valgte at føre sine styrker syd på ned mod grænsen til Danmark. Til trods for at den danske retræte skete foran den svenske forsvarsstilling og hæren således befandt sig i en meget sårbar position, vovede Johan III ikke at indlade sig på en forfølgelse af de danske styrker og lod dem uhindret drage bort.¹⁵

På grundlag af von Dohnas indberetning om tilbagetoget til Frederik II lægges det undertiden i historiske fremstillinger de tyske officerer til last, at de nægtede at angribe ved Åsunden. Oberst Vaupell taler om de tyske lejetroppers lyst efter de skånske kødgryder.¹⁶ Så enkelt er det imidlertid ikke. En vurdering af hærens chancer for succes

¹⁴ Rudolf Elander, Upprørsförsöket mot Johan III 1569 och prästens i Böne anklagelse mot honom 1576, (svensk) Historisk tidskrift, 1958, s. 265-87. - Overløberen Per Larsson nævnes første gang på dansk grund 14. okt. 1569, da han får udbetalt en sum penge fra rentekammeret. Rentemesterregnskabet 1569, 235v.

¹⁵ Barkman, Kungl. Svea Livgardes historia. Band II. 1560-1611, 1939, s. 258-262.

¹⁶ O. Vaupell, Den nordiske Syvaarskrig 1563-70, 1891, s. 183.

ved et angreb må tage i betragtning, at hæren ikke var på fuld styrke, således manglede næsten hele rusttjenesten, hvortil kom at den under en ung og forholdsvis uprøvet fører ville være tvunget til at angribe fjenden i et stærkt kuperet terræn, der måtte begunstige en forsvarskamp. Med disse forhold in mente forstår man de tyske officerers betænkeligheder ved at angribe. I et brev til Frederik II af 17. jan. 1570 tog de også kraftigt til orde mod den von Dohnaske version af deres optræden.¹⁷

Fuld af spænding afventede Frederik II på Frederiksborg udfaldet af de militære operationer. Hans forventninger skulle dog snart blive stemt ned. Den 17. dec. modtog han en rapport fra Hack Ulfstand på Varberg med det indhold, at hæren for 8 dage siden var rykket ind mod Sverige og at vognparken var blevet sendt ned til skibene.¹⁸ Med denne viden kunne Frederik II ikke gøre sig forventninger om en større operation i lighed med Daniel Rantzaus vinterfelttog; uden vogne til udrustning og proviant måtte hærens bevægelser få begrænset rækkevidde. En sådan udvikling var imod kongens ønsker, men han kunne indtil videre ikke gøre andet end at afvente de første rapporter fra von Dohna.

Da Frederik II derfor ved nytårstid modtog rapporten om hans styrkers tilbagetog mod grænsen, kom det ikke helt bag på ham. På ingen måde ville han dog affinde sig med, at hæren skulle rykke i vinterlejr nu, hvad der ikke blot ville betyde nye byrder for den i forvejen plagede skånske befolkning, men givetvis tillige af fjenden ville blive tolket som et svaghedstegn. Kongens første bestræbelser gik da ud på at få bragt hærens tilbagerykning til ophør og igen få sendt styrkerne op mod fjenden. Med det formål tilsendte Frederik II hæren et særdeles temperamentsfuldt brev fra Frederiksborg 1. jan. 1570.¹⁹

Frederik II skrev indledningsvis i sit brev, at han fra von Dohna havde modtaget underretning om, at hæren var på vej tilbage mod Halmstad, hvilket ikke undrede kongen, da han vidste, at hæren havde sendt dele af udrustning og vognpark ned til Skåne og gjort allehånde forberedelser til at rykke i vinterlejr. Oven på denne syrlige indledning

¹⁷ Sambtliche Teutzsche vnd Dansche Reutter, vnder den Shols(?) Fhanen in Schona til Fr. II, dateret Landskrone 17. jan. 1570. TKIA, 93^{IV}. Indkomne Breve. 1566-70. Med påskrift af sekretær Hans Skovgaard om at være forelagt på Frederiksborg 29. jan. 1570.

¹⁸ KB. 17. dec. 1569.

¹⁹ Fr. II an alle Kriegsleutte zu Ross vnd Fuss, dateret Frederiksborg 1. jan. 1570. Ausl. Reg. 1569-71.

gav kongen dem at betænke, om deres optræden stemte overens med det tilsagn, de havde givet ham ved Varberg, og om det sømmede sig for den '... dem veindt fur der nasen ohne alle nott vnd dringliche vrsachen abzuziehen ...'

Kongen ville ikke tillade dem at rykke ned i vinterlejren, hvor de havde ligget længe nok, og befalede dem uden opsættelse at drage mod grænsen og forblive i fjendens land, indtil videre ordrer indløb. De ville blive forstærket med friske soldater, hvoraf flere hundrede allerede var nået frem. Kongen sluttede sit brev med den stærkeste trussel, han i denne situation kunne opbyde: såfremt tropperne vægrede sig ved at parere ordre, ville han ufortøvent klage over deres optræden hos kejser, konger, fyrster og ved alle krigsregimenter.

Frederik II.s skarpe ordre om at vende tilbage til fjendens territorium var adresseret til hele hæren, men må snarest opfattes som en appel til officerernes og de adelige rytteres standsbevidsthed og militære ære. Brevet vidner om kongens vilje til at rydde hindringer af vejen for en genoptagelse af den militære offensiv, og det svækker det indtryk af modløshed, som nogle har villet læse i kongens brev af samme dato til rigsrådet. Dette brev vil nedenfor blive behandlet.

Frederik II.s dispositioner i de første dage af jan. 1570 dokumenterer, at han gjorde sig forhåbninger om at bringe hærens tilbagetog til op-hør. Den 5. jan. befalede han Peder Oxe og Johan Friis at sørge for, at der blev bagt brød og fremskaffet havre, så at krigsfolket straks kunne blive forsynet, hvis det, som kongen håbede, atter begav sig ind i fjendens land. Som en følge af kongens ordre blev der 7. jan. udskrevet en madskat af hver bonde i Skåne på 1 td. brød og 1 td. havre og samtidig fik de skånske lensmænd ordre til at indkræve madskatten og sende den op til Halmstad. En kontraordre til lensmændene af 11. jan. er bevis på, at først på dette tidspunkt har kongen måttet affinde sig med, at en større del af hæren var rykket ned i Skåne. Brødet og havren skulle nu ikke længere sendes til Halmstad, men til Landskrone. Som begrundelse blev anført, at hæren nu var rykket ned i Skåne og i nogle få dage skulle forlægges omkring Landskrone, indtil oprykningen igen kunne gå for sig.²⁰

Selv efter at hæren var vendt tilbage til Skåne, opgav Frederik II ikke håbet om at gøre et større togt ind i Sverige, inden forårstøbruddet ville hindre de militære operationer. På et møde i København, hvori deltog feltmarskal Josias von Qualen og nogle ritmestre, blev det

²⁰ KB. 5., 7., 11. jan. 1570.

aftalt, at hæren på ny skulle rykke ind i Sverige den 30. jan., såfremt vejret tillod det. I tilslutning hertil fik den skånske adel ordre til at møde med rusttjenesten i Malmø den 28. jan. og drage med ind i Sverige.²¹ Således var forholdene på det militære område, da det danske rigsråd på et møde i København så sig stillet over for en trussel fra kongens side om, at han ville abdicere med mindre rigsrådet og befolkningen kom ham til hjælp.

Frederik II.s abdikationstrussel

EFTER sin tilbagevenden til Sjælland i slutningen af nov. 1569 drøftede Frederik II den anspændte finansielle situation med Peder Oxe. Kongens egen kasse var tom efter hans udlæg til lejetropperne ved Varberg, og større beløb var der ikke at hente fra sundtolden på denne tid af året.²² Demonstrativt tog kongen Peder Oxe og sekretæren Hans Skovgaard til vidne på sin fattigdom ved at forevise dem det tomme pengekammer.

Hvad der i dec. 1569 tyngede Frederik II var dog næppe så meget hans øjeblikkelige nød, så ydmygende den end kunne være og hvor retorisk end kongen forstod at udmale den for rigsrådet. Det danske hof havde været opløst siden krigens begyndelse, og kongen havde ikke levet standsmæssigt i årevis.²³ Kongens bekymringer gjaldt snarere tilvejebringelsen af midler til at afholde det kommende års militære udgifter med. Af Frederik II.s brev til rigsrådet 1. jan. 1570 fremgår, at nogle rigsråder havde luftet den mulighed at skaffe midler tilveje ved at sælge gods fra de len, der endnu ikke var pantsat. En udvej kongen var imod, fordi han ikke anså det for at være en løsning af hans problemer. Udelukket er det ikke, at netop dette punkt har rummet større politisk konfliktstof, end kongens omtale lader formode; kildematerialet tillader imidlertid ingen præciseringer i den retning. Optagelse af nye lån nævnes ikke, velsagtens fordi der var vanskeligheder nok med at

²¹ Mødet omtales i et brev fra von Dohna og von Qualen til Peder Oxe, dateret Landskrone 30. jan. 1570. TKIA, 95^I. Indkomne Breve til Fr. II, alfabetisk ordnede efter Afsenderne. – KB. 12. jan. 1570.

²² Kongens situation er blevet yderligere vanskeliggjort ved, at hans indtægter fra sundtolden faldt med indførelsen af en ny toldrulle i sommeren 1568. Indtægterne for årene 1567–69 udgjorde henholdsvis 132.500 daler, 103.700 daler og 49.800 daler. Joh. Grundtvig, Frederik den Andens Stathusholdning, 1876, s. 84 noten.

²³ Mange kildesteder belyser dette. Til eksempel KB. 6. april og 12. juni 1568, Wusenbenz's beretning udg. af Knud Fabricius i Danske Magazin 6. rk. II, 1914, s. 1–27.

forrente de eksisterende lån. Tilbage stod som eneste udvej skattevejen. Så sent som i maj 1569 havde Frederik II forhandlet med stænderne i Nørrejylland og på Fyn for at få deres accept af nye skatteudskrivninger.²⁴ Kongen kunne ikke være blind for at han atter personligt måtte henvende sig til stænderne. Men forinden måtte rigsrådet præpareres.

Frederik II.s brev til samtlige rigsråder af 1. jan. 1570 og rigsrådets skrivelse til kongen af 18. jan. 1570 blev 1857 udgivet i *Danske Magazin* af præsten og historikeren P.W. Becker under betegnelsen 'Kong Frederik II's Retfærdiggjørelse for Krigen med Sverrig samt Rigsraadets Svar; tre Actstykker fra 1-18 Januar 1570'.²⁵ Den tolkning, der lå i de etiketter, som Becker knyttede til de to breve, er stort set blevet godtaget af senere historikere til trods for at brevene kun med vanskelighed lader sig indordne under kategorierne 'retfærdiggjørelse' og 'svar'. For begge breves vedkommende synes det, som om P.W. Beckers betegnelser har virket blokerende for en uhildet læsning af dem.

Kongens brev er et helt lille skrift, der mere eller mindre udførligt og i forskelligt øjemed berører nogle af de væsentligste problemer i forbindelse med Syvårskrigen danske politik. Brevet bærer præg af at være stilet til en indviet kreds, der kendte rigets hemmeligheder. Kongen opererer med antydninger og spiller på underforstået viden, hvad der har til følge, at brevets indhold på flere punkter unddrager sig en sikker fortolkning, ligesom det ikke uden videre er klart, hvor de væsentlige accenter i brevet ligger.²⁶

²⁴ KB. 2. juni 1569.

²⁵ Fr. II til samtlige navngivne rigsråder, dateret Frederiksborg slot nytårsdag 1570. På brevomslagets yderside er påskrevet adressaterne, på indersiden kongens ordre til at læse brevet og give et skriftligt svar. Selve brevet består af 14 beskrevne sider, der er hæftet sammen med mørkebrun tråd. Håndskriften er Hans Skovgaards bortset fra de to kongelige underskrifter. Brevet findes i Rigsraadets Arkiv. Papirbreve. 1539-1624. Udgivet i *Danske Magazin* 3. rk. V, 1857, s. 2-7.

²⁶ Navnlig volder to steder i det indledende afsnit vanskeligheder. 1) 'Oc oss er tillagd skylden, ...' Det 'selff', der findes i teksten, går grammatikalsk på kongen, hvad der giver sætningen en anden betoning, end hvis det måtte henføres til rigsråderne. Sætningen udsiger ikke, at nogle rigsråder skulle have anklaget kongen for brud på håndfæstningen, men blot at kongen via nogle rigsråder er blevet bekendtgjort med, at denne anklage har været rettet mod ham. Som her formuleret fører den tanken hen på de beskyldninger, der fra landsforræderisk hold rettedes mod kongen i 1564. Jfr. Ingvar Andersson, Erik XIV och Lothringen, *Scandia* bd. 6, 1933, s. 42 note 2. 2) 'Tha mue wij well bekiende, ...' Det kan ikke med sikkerhed afgøres, hvilke personer kongen her tænkte på, men Troels-Lunds gisning, at kongen sigtede til Mogens Gyldenstjerne og Eiler Hardenberg, er ikke urimelig. Jfr. KB. 4. aug. 1563 og biografierne i *Dansk biografisk Leksikon* over de to personer.

I sit brev indtager Frederik II forskellige holdninger til den under krigen førte politik og skaber ved disse holdningers vekslen den tilstræbte baggrund for sin trussel om at abdicere.

Indledningsvis vurderer kongen sin indsats i den periode, Erik XIV var ved magten i Sverige. Dette afsnit bærer præg af at være en refutation, altså en gendrivelse af fremsatte eller forventede beskyldninger. Kongen er i forsvarsposition, taler om sin 'skyld', og tilbageviser en anklage for at have indledt krigen mod Sverige uden rigsrådets råd og samtykke. Desuden foregriber kongen, så vidt det kan ses, muligt opdukkende beskyldninger for at have været årsag til krigen, for fejghed og for manglende forhandlingsvilje med fjenden. I nøje overensstemmelse med datidens retoriske teori og praksis afsluttes afsnittet med et religiøst farvet indslag, hvor kongen tolker Erik XIV.s fald som Guds dom og straf og som en frifindelse for egen skyld i krigen.

Det næste afsnit vedrører den danske politik over for Sverige fra det svenske oprør sommeren 1568 frem til den danske hærs indmarch i Sverige dec. 1569. Her afløses kongens forsvarsholdning fra første afsnit af en maskeret kritik af det danske rigsråds politik i det svenske spørgsmål. Den udenrigspolitiske linje, som rigsrådet efter oprøret i Sverige havde overtalt kongen til at slå ind på, havde kun trukket krigen ud. Det positive der var opnået i den periode, erobringen af Varberg, regnede kongen for sin fortjeneste.²⁷ For at få en ende på krigen ville han selv være draget med hæren ind i Sverige, men mangel på vogne og udrustning havde tvunget ham tilbage til Danmark.

Brevets tredje og sidste afsnit er viet den aktuelle finansielle situation. Kritikken fra det foregående afsnit viger for en detaljeret redegørelse for kongens pengemæssige vanskeligheder. Kongen havde brugt de sidste af sine rede penge, 7.000 rosennobler og 10.000 daler, for at få hæren til at rykke op fra Varberg. Af værdier havde han nu kun 1.500 daler og lidt guld tilovers. Der fandtes ikke penge til at bestride hofhusholdningen med, for slet ikke at tale om lånet hos kurfyrsten af Sachsen eller udrustning af hær og flåde til foråret. Redegørelsen, der fylder næsten det halve brev, er holdt i mørke farver og munder ud i et ultimatum: kongen så ingen anden udvej af sin situation end at abdicere, med mindre rigsrådet og folket ville komme ham til hjælp.

²⁷ Fr. II vendte senere tilbage til dette punkt, idet han 10. marts 1570 lod Heinrich Rantzau forstå, at denne i sine lovtaler over Daniel Rantzau ikke måtte glemme, at kongen som krigsherre havde været tilstede ved Varbergs belejring. H. F. Rørdam, *Monumenta Historiæ Danicæ* 2. rk. I, 1884, s. 691.

I nogle afsluttende linjer forsikrer kongen rådet om, at ingen glæde eller vellyst havde drevet ham til hans handling, ej heller ville han give nogen af rigets indbyggere skylden. Disse udtalelser mildner i nogen grad abdikationstruslen og det er vel rimeligt at opfatte disse slutord som en tilkendegivelse af, at ikke alle broer var brudt.

Frederik II.s lange brev kan ud fra én synsvinkel betragtes som en personlig redegørelse for kongens egen indsats og politik gennem krigens forskellige faser. Som sådan har den en tydelig apologetisk karakter, og det skildrede begivenhedsforløb er konsekvent set ud fra kongens standpunkt. At betegne brevet vurderinger som rent subjektive går dog ikke an. Kongen skrev til de mænd i riget, der besad de største muligheder for at kontrollere hans påstande, nogle af dem var hans personlige venner. Iøvrigt er spørgsmålet om sandhedsværdien af denne eller hin påstand i brevet af underordnet betydning for den politiske situation, som kongen skabte med sit brev. Kongen lagde ikke op til en diskussion af stridsspørgsmål, hans ultimatum mandede ud i kravet om et endeligt skriftligt svar fra rigsrådets side.

Vi kommer i betragtelige vanskeligheder, når vi skal udtale os om, hvorfor Frederik II valgte netop denne fremgangsmåde til at realisere sine politiske intentioner.

Troels-Lund og Erik Arup søgte at give en psykologisk forklaring på kongens handlemåde, idet de antog, at den var, om ikke bestemt, så dog udløst af kongens dybe skuffelse over hærens tilbagetog mod den danske grænse.²⁸ Deres forklaring overbeviser imidlertid ikke. Som ovenfor beskrevet regnede kongen langt ind i jan. måned 1570 med muligheden for at standse hærens tilbagerykning og igen få den op mod fjenden. Skulle Frederik II.s handlemåde være affødt af militære kendsgerninger, måtte man også vente en anden opbygning af brevet til rigsrådet. Kongen har indført sin beklagelse over hærens retræte i det afsnit af brevet, der er helliget hans finansielle vanskeligheder. På dette sted har beklagelsen ringe argumentationsvægt, falder uden for sammenhængen og bærer nærmest præg af at være et sent indskud.

Meget nærliggende ville det være at tolke Frederik II.s fremgangsmåde over for rigsrådet som en reaktion, fremkaldt af modstand fra rådets side mod kongens militære politik; både Troels-Lund og Erik

²⁸ Troels-Lund, Peder Oxe. *Et historisk Billed*, 1906, s. 213f. Erik Arup, *Danmarks Historie II*, 1282-1624, 1932, s. 585f.

Arup var inde på denne tanke.²⁹ Dog byggede den væsentligst på de to historikers personlige opfattelse af forholdet mellem kongen og de ledende rigsråder, og det må betones, at tanken er uden grundlag i det eksisterende kildemateriale. I kongens korrespondance med kancelliet eller familien findes ingen antydning af, at der skulle råde misstemning mellem kongen og rådet. Mod Troels-Lunds og Erik Arups tolkning taler, at rigsrådet var så impliceret i den førte militære politik, at det næppe uden selvmodsigelse kunne foretage en brat kursændring. Med i billedet hører det også, at rigsrådet i sit brev af 18. jan. 1570 med en bebrejdende undertone lod kongen vide, at de ikke tvivlede på, at kongen i sandhed havde erfaret, at de alle og hver især havde været villige til alt, som kongen og riget kunne være tjent med.

Hvorfor brød Frederik II spillereglerne for omgangen mellem konge og råd ved at stille rigsrådet over for ultimative krav? Hvorfor forelagde kongen ikke sine problemer for rådet på normal vis? Nogen udtømmende forklaring lader sig ikke give, men den forklaringsmulighed trænger sig på, at kongen tilrettelagde en dramatisk situation for at demonstrere sin egen nød og over for rigsrådet understrege det tvingende behov for nye omfattende skatteudskrivninger.

Ser vi på de politiske mål, som kongen søgte at realisere gennem sit tryk på rigsrådet, er det vigtigt at hæfte sig ved det valg, kongen stillede rigsrådet overfor. Rådet skulle ikke tage stilling til alternativet fortsat krig / tabgivende fred, men alene til alternativet hjælp til kongen / abdikation. Herigennem markerede Frederik II sin hensigt. Han så stadig muligheder for at skaffe midler tilveje til krigens fortsættelse, og han anså den militære og udenrigspolitiske situation for så løfterig, at han ikke ville tillade, at de øjeblikkelige vanskeligheder skulle stå i vejen for en videreførelse af den militære offensiv.

Rigsrådsmødet januar 1570

FREDERIK II havde den 10. dec. 1569 givet rigsrådet befaling til at møde i København 8. jan. 1570. I sit indkaldelsesbrev tilkendegav kongen rådet, at han havde noget vigtigt at forhandle med det om, og at det skulle rette sig efter at blive i København i nogen tid.³⁰ Med denne ordlyd kunne ingen af råderne være i tvivl om, at vigtige emner stod på dagsordenen. Hvornår rigsrådet fik kongens brev af 1. jan. 1570 i

²⁹ Samme sted.

³⁰ KB. 10. dec. 1569.

hænde lader sig ikke afgøre. Hvad der i den forbindelse har betydning er, at kongen ved at adressere sit brev til samtlige navngivne råder sikrede sig imod, at brevet blev åbnet, førend hele rigsrådet var samlet i København.

Januar kom, men der må sættes et spørgsmålstegn ved, om rigsrådsmødet er blevet åbnet til 8. jan., således som det sædvanligvis forudsættes i rekonstruktionerne af begivenhedsforløbet. Flere forhold peger i retning af, at rigsrådsmødet er blevet udsat mindst en uges tid. Således fremgår det af et brev fra Holger Rosenkrants, medlem af rigsrådet og statholder i Nørrejylland, dateret Bygholm 5. jan. 1570 og stilet til Birgitte Gjoe, at han og hans broder Jørgen Rosenkrants den følgende dag ville drage afsted på vej mod Sjælland. Under de herskende vejrforhold har de to rigsråder ikke kunnet tilbagelægge vejen til København på to dage. Ydermere synes det, som om rigskansleren Axel Urne så sent som den 13. jan. har befundet sig på sin gård Søby Søgård syd for Odense, idet han under denne dato inviterede Birgitte Bølle til en barnedåb i feb.³¹

Med det oven for anførte er grundlaget taget bort for Troels-Lunds rekonstruktion af krisens forløb. Troels-Lund skriver i bogen om Peder Oxe: 'Rigsraadet var af Kongen indkaldt til Møde i København den 8. Januar 1570. For Rigsraadet fremlagde saa Peder Oxe det fra Kongen modtagne Brev. Men Rigsraadet fandt med en vis Føje i Henhold til Datids Forretningsgang, at det var en ejendommelig Fremgangsmaade af Kongen at sammenkalde sine Raader til Møde hos sig uden at ville mødes med dem. Og Kongen fastholdt sin Beslutning ikke at ville samles med Rigsraaderne, men kun at ville give dem sin Mening skriftligt tilkende. Efter en halv Snes Dage spændtes Buen til det yderste, idet Kongen under Rigsraadssamlingen rejste sin Vej og drog - paa Jagt i Odsherred'.³²

Troels-Lund gik ud fra, at rigsrådssamlingen virkelig fandt sted 8. jan., at kongen havde nægtet at mødes med sine råder og var gået over til skriftlig kommunikation med dem. Rigsrådets brev til kongen af 18. jan. tager imidlertid alene sit udgangspunkt i kongens brev af 1. jan. Intet i rigsrådets brev peger hen på en mellemliggende korrespondance,

³¹ Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjoe. Udgivne ved G. L. Wad, II, 1893, s. 112. - Af det nærmestfølgende brev i denne kildeudgave, fra Ide Ulfstand til Birgitte Gjoe, dateret Skjersø 8. jan. 1570, fremgår det, at havnene var ved at fryse til. - Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle. Udgivne ved Gustav Bang, 1897, s. 164f.

³² Troels-Lund, Peder Oxe. Et historisk Billed, 1906, s. 219.

endsige på en slags konfrontation mellem konge og råd. Såfremt der havde hersket en spændt situation i København, måtte vi også vente, at de forskellige militære dispositioner i samme tidsrum var blevet udskudt. Det var ikke tilfældet. En række breve udgået fra kancelliet i dagene 10.–15. jan. vidner om en hektisk aktivitet på begge sider af Sundet med hærens oprykning mod Sverige for øje.³³

Den rekonstruktion af hændelsesforløbet, som Troels-Lund foretog, må derfor falde. Det lader sig ikke bevise, ej heller sandsynliggøre, at det i København skulle være kommet til et åbent brud mellem kongen og hans råd, og den mest sandsynlige rekonstruktion af begivenhederne må blive, at rigsrådet af den ene eller den anden grund først har indledt sit møde og åbnet kongens brev efter at Frederik II havde forladt København og lagt vejen om ad Odsherred. At dømme ud fra kancelliets brevbøger forlod Frederik II København den 15. eller 16. januar.

Rigsrådsmødet fandt sted på Københavns slot, og tilstede var det samlede rigsråd på nær Bjørn Kaas og Bjørn Andersen. På mødet blev Frederik II.s brev læst op, og rigsrådet måtte tage stilling til den opståede situation, der ikke var gjort mindre kompliceret ved kongens effektfulde bortrejse fra byen. Dietrich Schäfer, og følgende ham Erik Arup, mente at turde sige, at rigsrådet ikke havde taget kongens handling særligt højtideligt.³⁴ Nogen begrundelse for denne påstand anførte de ikke, og snarere kunne man sige, at rigsrådet i sin reaktion udviste en optræden, der kun bliver forståelig, såfremt rigsrådet har opfattet situationen som betænkelig.

Resultatet af rigsrådernes overvejelser blev, at de valgte at optage øjeblikkelig kontakt med kongen og til det formål udpegede en rigsrådsdelegation, der skulle tale med ham. To af Frederik II.s personlige venner i rigsrådet, Holger Rosenkrants og Peder Bilde, fik overdraget hvervet, og allerede i dette valg lå en hensyntagen til kongen. Rosenkrants og Bilde red imidlertid ikke tomhændede ud for at opsøge kongen. Interessen knytter sig til de dokumenter, som de medbragte.

Som kilde til rigsrådsmødet har man siden P.W. Beckers publicering i Danske Magazin 1857 anvendt det ovenfor omtalte brev fra rigsrådet til Frederik II af 18. jan. Dette brev betragtes normalt som *svaret* på kongens brev af 1. jan. 1570, en tolkning der på forhånd har noget

³³ KB. 10.–15. jan. 1570.

³⁴ Dietrich Schäfer, *Geschichte von Dänemark*, 5. bd., 1902, s. 186. Erik Arup, *Danmarks Historie II. 1282–1624*, 1932, s. 586.

uldent ved sig, da brevet som svar betragtet er lidet tilfredsstillende. I det følgende skal gøres et forsøg på at inddrage yderligere kildemateriale til belysning af rigsrådsmødets politik.

Foregriber vi begivenhedernes gang en smule, kan vi konstatere, at der, som resultat af mødet i Odsherred mellem Frederik II og de to udsendte råder, udgik indkaldelsesbreve til de danske stænder, adel, gejstlighed, borger og bonde, til et møde i København den 26. feb. 1570. Koncepterne til indkaldelsesbrevene er bevaret, med undtagelse af konceptet til bøndernes brev, og det viser sig ved en analyse af håndskriften, at samtlige koncepter er udarbejdet af sekretær i danske kancelli Niels Kaas, hvis hånd vi tillige finder på rigsrådets brev til Frederik II af 18. jan. Problemet er nu, hvor Niels Kaas har udfærdiget koncepterne til indkaldelsesbrevene: i København efter rigsrådets ordre eller i Odsherred efter samtalen mellem Frederik II og den udsendte rigsrådsdelegation? Der forlyder intet om, at Niels Kaas skulle have ledsaget de to rigsråder til Odsherred, og da tillige indre kriterier i koncepterne peger hen på København som udfærdigelsessted, må der sluttes, at det er overvejende sandsynligt at koncepterne er udfærdiget i København, på rigsrådets foranledning, og således kan tjene som kilde til rigsrådsmødet.³⁵

Det stod klart for rigsrådet, at krigen ikke kunne videreføres uden nye økonomiske byrder for befolkningen, og derfor foreslog rigsrådet

³⁵ Koncepterne til indkaldelsesbrevene findes i Danske Kancelli. B 34 f. Koncepter til Tegnelser over alle Lande. 1559-71. - Koncepterne er udarbejdet af Niels Kaas på nær koncepternes udstedelsessted og -dato, der skyldes en ukendt skriverhånd. Den på alle koncepterne påførte datering, 22. jan., er en senere tilføjelse og kan højst have gyldighed for de sidst udfærdigede breve. En bevaret original indkaldelse, til gejstligheden i Vendelbo stift, er dateret 20. jan.; dette brev findes i Viborg landsarkiv. I KB. oplyses fejlagtigt, at det bevarede originale brev er rettet til herredsfogeder og bønder over hele riget. Dateringen i kopibogen 'Tegnelser over alle Lande', der ligger til grund for uddragene i Kancelliets Brevbøger, bygger på koncepternes datering.

Påvisningen af at koncepterne er udfærdiget i København, hviler, ud over det i teksten anførte bevis *e silentio*, på følgende forhold. På det sted i koncepterne, hvor Niels Kaas skulle angive datoen for stændermødet, synes han at have vaklet, hvad der er uforklarligt, såfremt det antages, at koncepterne skulle være udfærdiget efter et samråd mellem kongen og rigsrådsdelegationen. Kaas' vaklen viser sig ved, at der i indkaldelsesbrevene til adelen og kapitlerne findes lakuner i teksten på det sted, hvor indkaldelsesdatoen skulle have stået; i breve til gejstligheden og borgerskabet har Kaas først indført den dato, der senere skulle blive stændermødets åbningsdato: søndagen oculi . . . den 26. feb. Derefter har han i begge breve sat parenteser om datoen. Tillige findes i alle koncepterne, i sammenhæng med angivelsen af mødestedet København, nogle stedsbiord, så som 'hid' og 'her', der virker naturlige i breve udgået fra København, men ellers er meningsløse. Biordene er senere blevet strøget med undtagelse af et enkelt i indkaldelsesbrevet til adelen.

rigets stænder indkaldt til et møde i København. I indkaldelsesbrevene til stænderne hed det neutralt, at kongen ønskede at høre stændernes råd i nogle vigtige anliggender, men i brevenes krav om, at stændernes repræsentanter skulle møde med tilbørlig fuldmagt, lå entydigt, at der skulle ydes nye ofre fra befolkningens side. Rigsrådet havde med dette forslag imødekommet det kongelige ønske om at høre 'andre Riigens indbyggere'. Som den militære situation var, kunne kongen ikke rejse riget rundt og forhandle med stænderne i lighed med de foregående år. Rigsrådet er da tyet til det middel, der ikke havde været anvendt siden 1536, at indkalde til et almindeligt landsomfattende stændermøde.

Rigsrådets forslag om indkaldelse til et stændermøde ville få vigtige militære følger. Den 26. dec. 1569 var der udgået breve til adelen med ordre om at møde med adelsrytteriet i København til 3. feb. og, som ovenfor nævnt, havde Frederik II så sent som 12. jan. 1570 indkaldt den skånske rusttjeneste til Malmø den 28. jan.³⁶ Om få dage ville hundredevis af ryttere begive sig til deres mødesteder. Men skulle adelen deltage i stændermødet, ville det være nødvendigt at afblæse adelsrytteriets deltagelse i den planlagte ekspedition ind i Sverige. Indkaldelsesbrevet rummede derfor tillige en kontraordre til adelsrytteriet.

Gennem brevet af 18. jan. søgte rigsrådet at genoprette kontakten med kongen. Brevet, der er overleveret i form af en underskreven genpart i rigsrådets arkiv, er med Niels Kaas' hånd, og det er rimeligt at antage, at Niels Kaas også har stået for denne koncipering, i lighed med så mange andre vigtige fra Syvårskrigens sidste periode.³⁷ Situationen krævede en sproglig balancegang, og den har rigsrådet betruet den stilistisk begavede sekretær.

Hvilken funktion skal vi, med den i det foregående skildrede rigsrådspolitik in mente, tillægge rigsrådets brev? Ser vi først på den i brevet anslåede tone, kan vi konstatere, at den som helhed er imødekommende, på enkelte steder underdanig og mod brevets slutning fortrøstningsfuld med hensyn til fremtiden. Betydningen af de underdanige vendinger

³⁶ KB. 26. dec. 1569, 12. jan. 1570.

³⁷ Rigsrådet til Fr. II, dateret København 18. jan. 1570. Med 12 egenhændige underskrifter. Rigsraadets Arkiv. Papirbreve. 1539-1624. Udgivet i Danske Magazin 3. rk. V, 1857, s. 7f. - At brevet må være en genpart fremgår af, at det allerede før statsomvæltningen 1660, hvor rigsrådets arkiv blev inddraget, befandt sig i dette. I den registratur over rigsrådets brevkiste, som anlagdes da Mandrup Parsberg 1621 overleverede rigsrådets breve til Eske Brok, finder vi under året 1570: 'Ko. Frid. dend 2. bref, raadet tillschrefvet sidst udi dend svenske feyde, och raadens giensvar derpaa'. Kr. Erslev, Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid III, 1888-90, s. 459.

skal ikke overvurderes, de var fast inventar i breve til kongen og udelukkede på ingen måde, at brevenes indhold kunne gå kongen imod. Indledningsvis rummede brevet da også en svag protest mod at kongen kunne nære tvivl om rigsrådets vilje til at komme ham og riget til hjælp, en protest der mundede ud i et løfte om at stå kongen bi i fremtiden. Dette løfte er dog holdt i ganske uforpligtende vendinger. Brevet var i det hele generelt affattet, på nær én konkret anmodning: rigsrådet bad kongen angive et mødested, hvor begge parter kunne komme sammen og drøfte mulighederne for at fortsætte krigsførelsen. På denne anmodning udtaltes ønske om, at 'E. mtt. icke wille stille thend misloffue till os, att E. kon. mtt. skulle haffue behoff wdj schriffter mett oss at lade forhandle', og længere fremme griber Niels Kaas til et gammelt billede for at anskueliggøre, hvorledes forholdet mellem konge og råd burde være: 'Och efftherthij E. mtt. er wortt hoffuitt och øffrighed, och wij E. mtt. ledemod och wundersotte, och hoffueditt wden ledemodene och ledemodene wden hoffueditt icke kunde bliffue bistandige, Att E. mtt. ther fore icke wilde affsondre seg fran os'. Det går næppe an at tolke disse vendinger isoleret. De må læses i sammenhæng med den ovenfor udtrykte anmodning om et møde og finder her deres underbyggende plads; de skulle overtale kongen om det unaturlige i situationen og bane vej for dens afklaring.

Skal vi forstå brevet indhold og funktion er det vigtigt at fastholde, at det var blevet aftvunget rigsrådet. Frederik II havde to gange i sit ultimative brev af 1. jan. krævet et endeligt, skriftligt svar, og rigsrådet måtte regne med, at kongen som en betingelse for en samtale med Bilde og Rosenkrants ville afkræve dem et brev fra rigsrådet. En skrivelse, der tog sigte på dette forhold, måtte medbringes. Hvad formuleringerne angår i dette svarbrev, krydsede to hensyn hinanden. På den ene side rigsrådets ønske om at få bragt en ende på den besværlige situation så hurtigt som muligt, på den anden side en stærk interesse i ikke at afgive et svar, der bandt rådet så vidt, at dets handlefrihed blev illusorisk. Niels Kaas har måttet balancere mellem at give for meget og for lidt. Resultatet blev et brev, der udtrykte vilje til at overvinde problemerne uden at anvise konkrete løsninger.

Frederik II opholdt sig i Odsherred på vekslende gårde fra omkring 20. til 27. jan. Kongen havde ikke været på disse kanter af landet siden juli 1568 og, som det kunne ventes, måtte han træffe afgørelse i en række lokale sager. Kongen blev på sin tur ledsaget af sekretæren Hans

Skovgaard, hvis hånd vi møder på flere af koncepterne til de lokale breve.³⁸ I Højby opsøgte Holger Rosenkrants og Peder Bilde kongen. Desværre er intet overleveret om mødet. Frederik II kan dog ikke have tøvet længe med at acceptere rigsrådets forslag, for allerede den 20. jan. udgik den første indkaldelse til stændermødet, og de følgende to dage blev det ret store antal breve sendt til de forskellige landsdele. Uden ændringer blev Niels Kaas koncepter lagt til grund for indkaldelsesbrevene. Efter sit ophold i Odsherred tog Frederik II tilbage til Frederiksborg. Der blev således ikke noget ud af det møde, som rigsrådet havde anmodet kongen om. Med den tilfredsstillende vending, tingene havde taget, har kongen formentligt anset et sådant møde for unødvendigt.

Indkaldelsen af et stændermøde til København og kontraordren til adelsrytteriet skabte vanskeligheder for det planlagte tog ind i Sverige, men der blev dog stadig gjort forberedelser til at lade hæren rykke op. Da rytteriet i sidste øjeblik lagde hindringer i vejen, bl. a. med krav om at få tildelt krigskommissærer, holdt rigsrådet ritmestrene fast på det givne tilsagn om at drage i felten. Den 30. jan. gjorde von Dohna og von Qualen Peder Oxe opmærksom på, at der ville blive store vanskeligheder forbundet med operationen, da vejene nu var optøede og der ikke var udsigt til frost. Alligevel ville de gøre forsøget og indlede optøget 6. feb. Kongen selv synes i nogle dage at have vaklet mellem at lade hæren rykke op eller afblæse felttoget, men 4. feb. indstillede han operationen under henvisning til det våde vejr og 'andere vngelegenheit'.³⁹

Felttogets afblæsning var en betænkelig sag, navnlig fordi den ville stive fjenden af. For at modvirke denne følgevirkning befalede Frederik II straks opstillet et korps, der skulle krydse grænsen og hærge i Sverige. Omkring 20. feb. rykkede von Dohna ind i Sverige i spidsen for 800-1000 ryttere og et kontingent fodfolk, medens de øvrige soldater gik i vinterlejr.⁴⁰

³⁸ Danske Kancelli. B 21e. Koncepter til Registre over alle Lande. 1570.

³⁹ Von Dohna og von Qualen til Peder Oxe, dateret Landskrone 30. jan. 1570. TKIA, 95^I. Indkomne Breve til Frederik II, alfabetisk ordnede efter Afsenderne. — Fr. II til von Dohna og von Qualen, dateret Frederiksborg 4. feb. 1570. Ausl. Reg. 1569-71.

⁴⁰ Allerede først i marts var togtet afsluttet. Von Dohna var så nedslået over dets udfald, at han ansøgte om sin afsked, eftersom '... ich dan vormerck, das ich zu solchen hohen beuelich ganz zu jungk, vnuorstendigk, vnd zu ringe bin'. Christopher von Dohna til Fr. II, ut in litteris = Nessum sogn 5. marts 1570. TKIA, 95^I. Indkomne Breve til Frederik II, alfabetisk ordnede efter Afsenderne.

Stændermødet februar-marts 1570

DESVÆRRE er dette stændermøde, det eneste landsomfattende mellem 1536 og 1627, meget dårligt belyst. Af personlige kommentarer til mødet er kun overleveret et par korte notitser i kalenderværker samt et kongebrev til Sachsen, skrevet kort efter mødets ophør.⁴¹ En rekonstruktion af mødet må hovedsageligt bygge på de dokumenter, der er udgået fra kancelliet som resultat af forhandlingerne.

Til mødet i København indfandt sig foruden kongen og det samlede rigsråd dele af adelen samt repræsentanter for gejstlighed, borgerskab og bondestand. Hvor mange mennesker, der i anledning af mødet har indfundet sig i København, lader sig ikke opgøre. De menige stænders repræsentanter er sandsynligvis mødt op fuldtallige, men det må betvivles at adelen skulle være mødt op in pleno, trods udtrykkelig befaling herom. I brevet om beskatning af adelens ugedagsmænd fra 12. marts 1570 omtales '... Menige Riigens Adel, som icke her tilstede er ...'⁴² Mødet var fastsat til søndag den 26. feb., og af skattebrevene fra 12. marts fremgår det, at mødet på dette tidspunkt var afsluttet.

Stændermødet i 1570 indledtes med teologiske drøftelser af nadverproblemet, der måske skal ses som en udløber af den tyske teolog Jacob Andreæ's besøg i Danmark 1569. Den 1. marts aflagde kongen et højtideligt løfte om at ville overholde den form for den sande religion, som var blevet vedtaget af hans far. Tillige ses tavlen om Herrens nadvere fra 1557 at være blevet taget frem og sendt til udtalelse hos den lundensiske teolog Heinrich von Bruchofen, der først svarede efter at stændermødet var afsluttet.⁴³ Noget resultat synes der ikke at være kommet ud af de teologiske drøftelser.

Imidlertid har teologien ikke ved denne lejlighed stået i centrum. Mere påtrængende var problemerne vedrørende krigens fortsættelse og kronens finansielle nødsituation. Hvilken stilling tog stændermødet til disse problemer? Som så ofte før møder vi også her den mest radikale vurdering hos Erik Arup. Arup gjorde den indrømmelse, at vi intet

⁴¹ Universitetspedellen Christen Svendsens optegnelser i Arnemagnæanske Samling nr. 840 in-4°. Udgivet – med overspringelser – af P. F. Suhm i Samlinger til den danske Historie, 2. bd. 3. hft., 1784, s. 1-15. – M. Morten Pedersens historiske Kalenderantegnelser, Ny kirkehist. Samlinger, 3. bd., 1864-66, s. 483-505. – Fr. II til kurfyrstinden af Sachsen, dateret Frederiksborg 20. marts 1570; Fr. II til kurfyrsten af Sachsen, dateret Frederiksborg 21. marts 1570. Begge i Ausl. Reg. 1569-71.

⁴² Danske Kancelli. B. Registre over alle Lande 10, 1568-71.

⁴³ H. F. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, 2. del, 1872, s. 110-112.

vidste om stændermødets forhandlinger, men turde desuagtet sige, at mødets hovedemne havde været krigens afvikling. Ud fra sin særlige opfattelse af forholdet mellem Frederik II og rigsrådet skrev Arup, at der næppe kunne være tvivl om, 'at her er folkets bestemte vilje om fred kommet til orde paa en meget tydelig maade. Det har sikkert ogsaa været regeringens og rigsraadets hensigt med dette usædvanlige skridt at finde afgjort støtte og styrkelse for sin fredspolitik hos stændermødet. Dette skulle paa demonstrativ maade bringe kongen til at forstaa, at ingen troede paa fortsat krig som midlet til fred'.⁴⁴

Arup opfatter således stændermødet som en demonstration mod den politik, som kongen stod for. Arups opfattelse kan dog ikke stå for kritik. At mødet oprindeligt skulle have været planlagt som en demonstration mod kongen må ud fra vort kendskab til mødets forhistorie afvises. Om forhandlingerne på mødet har taget en retning mod kongen er en helt anden sag, som imidlertid heller ikke lader sig sandsynliggøre. I nogle samtidige kalenderantegnelser, som H. F. Rørdam tillægger Universitetets pedel Christen Svendsen, hedder det om mødet: 'Hvad endelig Aarsag har veritt fick mand ikke till grunde att vide; men Kongl. Mayst. begerede, att de vilde mett alle lade sig finde villige til Udbrud och skatt, och andet riget till beskiermelse'. Pedellens ord rummer et spørgsmål, en undren over, hvad der lå bag den hele forestilling, men de giver ikke støttepunkter for den antagelse, at folkets repræsentanter har spillet nogen aktiv rolle under forhandlingerne.

I København blev de menige stænders repræsentanter stillet over for en anmodning om at indvillige i nye skatter, hvad de under de rådende krigsforhold ikke kunne undslå sig for. Rene diktater var der ikke tale om fra statsmagtens side, idet der for byernes vedkommende blev ført forhandlinger om skatteterminerne. En aftale blev truffet mellem kongen og borgerskabets repræsentanter gående ud på, at de nye byskatter skulle erlægges over hele 4 terminer. Dog – kun et par dage efter at byernes repræsentanter var draget bort fra hovedstaden så konge og råd sig nødsaget til at bryde aftalen og indkræve beløbet på én gang.⁴⁵ Skatten af købstæderne spændte fra Københavns 10.000 daler ned til Mariagers og Sakskøbings 100 daler.

Bondestanden fik pålagt en kombineret kvæg- og kopskat; på denne

⁴⁴ Erik Arup, *Danmarks Historie II. 1282–1624*, 1932, s. 587.

⁴⁵ Under indtryk af fattigdommen i byerne søgte kongen i april 1570 at vende tilbage til den oprindelige aftale med betaling over 4 terminer. Peder Oxe gjorde imidlertid indvendinger med den begrundelse, at der behøvedes penge til hærens indrykning i Sverige. KB. 23. og 30. april 1570.

måde håbede myndighederne at kunne reducere antallet af ikke-skatteydende personer mest muligt. Kvægskatten blev udskrevet med 4 sk. for hver hest og ko, 2 sk. for ungkvæg og 1 sk. for småkvæg. Personer, der ikke holdt kvæg, skulle svare 2 daler. For første gang siden 1563 omfattede skatten tillige adelens ugedagsmænd, hvis ydelse blev sat til 2 daler. Mindre givende skatter blev pålagt præsteskab og kapitler. Provster og præster blev individuelt takseret af superintendenterne, og kapitlerne måtte yde en tredjedel af deres rente.⁴⁶

Hvad skulle de store skatteudskrivninger anvendes til? Arup var af den opfattelse, at stænderne havde bevilget Frederik II skatterne under forudsætning af, at de blev anvendt til krigens afvikling.⁴⁷ Men også på dette punkt må vi sætte spørgsmålstegn ved Arups opfattelse, idet det må betvivles, at stænderne har været så politisk organiserede, at de kunne stille kongemagten betingelser. Kilderne taler et andet sprog. I de indledende afsnit af skattebrevene til bønderne og købstæderne peges på, at skatterne skulle anvendes til militære formål. Mest direkte kom det til udtryk i skattebrevet til købstæderne af 12. marts, i hvilket skatten begrundedes med at 'wij strax mett tedt første paa sommeren achte att gjøre ett alffuorligt bestandigt thog emodt wore oc riigens fiendere'. Fred er der sikkert blevet lovet stændernes repræsentanter, men først efter en ny militær kraftanstrengelse. At det militære stod i forgrunden vil også fremgå af adelens bidrag på stændermødet.

I denne forsamling, hvor de menige stænder endnu en gang måtte ofre af deres begrænsede ressourcer, var adelen sat under et vist pres. Men en gentagelse af den exceptionelle adelsskat fra dec. 1566 blev der ikke tale om, måske havde de dårlige erfaringer med indkrævningen af adelsskatten på forhånd udelukket noget sådant.

Skulle adelen ikke komme konge og rige til hjælp med lån eller skatter, var den eneste mulighed tilbage en forøgelse af dens militære forpligtelser. Mønstringslister over rusttjenesten er ikke bevaret for denne periodes vedkommende, men der kan ikke være tvivl om, at adel og jordegodsejere på stændermødet måtte påtage sig en udvidet rusttjenesteforpligtelse. Som støtte for denne antagelse tjener mønstringsordren til øernes adel af 24. maj, hvori kongen takkede adelen, fordi den på herredagen ikke alene havde bevilget en skat af dens ugedagsmænd, men også godvilligt havde ladet sig selv taksere for rustning 'udi thette Aar'. Den tidsmæssige begrænsning antyder, at en opskrivning af for-

⁴⁶ KB. 4. marts og 12. marts 1570.

⁴⁷ Erik Arup, *Danmarks Historie II. 1282-1624*, 1932, s. 587.

pligtelserne har fundet sted under stændermødet. Tillige måtte adelen for første gang i denne krig indvillige i specificerede sanktioner mod personer, der forsømte deres militære forpligtelser. Enhver der uden lovligt forfald ikke mødte til den bestemte tid, skulle for hver 8 dage, han udeblev over tiden, give en måneds sold for hver tjenstpligtig hest.⁴⁸

Den nye rusttjenestetaksering var foretaget under tryk og Frederik II kunne forudse, ud fra sine erfaringer krigen igennem, at mange adelige ville søge at slippe om ved forpligtelserne på lettest mulig vis. Derfor befalede kongen 12. marts stiftslensmændene at foretage en monstring af adelsopbuddet i hvert stift den 31. maj. Han begrundede monstringens nødvendighed med, at han nærede frygt for, at en del af adelen ikke ville møde med en sådan rustning, at han kunne være tjent dermed. Stiftslensmændene skulle befale adelen at møde med rustningen i København 8. juli.⁴⁹

Således sigtede både de finansielle og militære dispositioner på stændermødet i 1570 mod et sidste forsøg på at bringe krigen til ophør gennem et felttog ind i Sverige den følgende sommer. Frederik II havde fået den hjælp og undsætning, som han havde stillet som betingelse for sin forbliven på tronen, og var blevet i stand til at fastholde den militære linje, der var blevet anlagt sommeren 1569. Det er dog betænkeligt at tale om nogen sejr for kongens vedkommende, så dårligt belyst rigsrådets interne politik er. Stændermødets finansielle og militære afgørelser kunne ikke træffes uden om rigsrådets flertal, men vi er ude af stand til at afgøre, om rigsrådet under de givne forhold har ydet kongen aktiv støtte eller blot resigneret. Under alle omstændigheder var det for øjeblikket vanskeligt at stable et alternativ til kongens linje på benene, efter at Sverige var udeblevet fra fredsmødet i Rostock jan. 1570.⁵⁰

⁴⁸ Åbent brev til adelen på Sjælland, i Lolland og Falster, dateret Frederiksborg 24. maj 1570. Trykt i V. A. Secher, *Corpus Constitutionum Daniæ* I, s. 445–47. – Brevet var oprindeligt bestemt til udsendelse 12. marts 1570 til adelen på Sjælland alene, men blev holdt tilbage. Brevet af 12. marts har siden tjent som koncept til brevet af 24. maj. Den vigtigste ændring i forhold til det oprindelige brev var, at rusttjenesten skulle give møde i København den 22. juli 1570 i stedet for som oprindeligt 8. juli. Danske Kancelli. B 34f. Koncepter til Tegnelser over alle Lande. 1559–71. – I sit brev til kurfyrsten af Sachsen, dateret Frederiksborg 21. marts 1570, taler Fr. II om, at adelen på stændermødet var kommet ham til hjælp '... mit bewilligung weitter Rossdienste'. Ausl. Reg. 1569–71.

⁴⁹ Brevet er fejlagtigt indført under 14. jan. 1570 i Tegnelser over alle Lande, 11, og i overensstemmelse hermed i KB. 14. jan. 1570. Koncepten til brevet er som opsom smst. korrekt dateret 12. marts 1570. Den findes i Danske Kancelli. B 35. Uindførte Koncepter til aabne Breve og Missiver. 1559–71.

⁵⁰ Danmark-Norges Traktater 1523–1750, 2. bd., 1912, s. 213. Det er ikke korrekt

De militære bestræbelser sommeren 1570

I BEGYNDELSEN af året 1570 føjedes der ved hertug Magnus af Øsels tilnærmelse til Rusland et nyt og uoverskueligt moment til de i forvejen komplicerede politiske forhold ved Østersøen. Drevet af desperation over sin håbløse stilling på Øsel indledte Magnus sommeren 1569 forhandlinger med tsar Ivan om russisk hjælp mod Sverige. Disse forhandlinger kunne i længden ikke holdes hemmelige og i de første måneder af året 1570 løb meddelelsen om Magnus' planlagte alliance med tsaren Nordeuropa rundt, effektivt viderebragt og skræmmende udmalt af det polske propagandaapparat.

Den danske hertugs forhandlinger med Rusland var vendt både mod Polen og Sverige, og Frederik II kom naturligt nok under stærk mistanke for at stå bag broderens politik. Heri gjorde man i nogen grad kongen uret. Frederik II havde ikke tilskyndet hertug Magnus til at rette henvendelse til Rusland, det var sket på hertugens eget initiativ, men da kongen fik underretning om forhandlingerne, tilskyndede han broderen til at fortsætte dem, på den betingelse at de ikke krænkede Danmarks traktatlige forpligtelser og skadede landets interesser;⁵¹ kongen så klart, hvilke fordele for Danmark den nye politiske konstellation kunne indebære.

Både hos Danmarks tilhængere og modstandere vakte den nye udvikling uro. Forbundsfællerne frygtede for øget dansk afhængighed af Rusland, og landets fjender forudså muligheden af en hemmelig russisk-dansk alliance rettet mod Sverige og Polen. Disse stemninger virkede tilskyndende på bestræbelserne for at bringe en ende på den nordiske konflikt. Fra polsk, sachsisk og fransk hold sporedes en øget aktivitet med det formål at få sikret et nyt fredsmøde. I denne undersøgelse skal Stettinerkongressens forhistorie ikke beskrives. Blot skal det bemærkes, at Sachsen for at skabe en modvægt mod de polske mæglingsbestræbelser gjorde brug af sin indflydelse ved kejserhoffet og opnåede, at kejser Maximilian påtog sig at mægle mellem de nordiske lande.

I maj kom den kejserlige udsending Caspar von Minckwitz til Dan-

når L. Laursen skriver, at der ingen danske var tilstede i Rostock. Fr. II havde sendt dr. Albert Knoppert til byen. Akter i TKUA, Polen A II, 7. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Polen. 1419-1571.

⁵¹ Acta hafniensia, ad historiam rossicam pertinentia, collegit et typis imprimanda curavit G. Scerbacev, I, 1915, nr. 152. - Fr. II til hertug Magnus, dateret Frederiksborg 14. dec. 1569. TKUA, Livland A II, 9. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Livland. 1566-71.

mark og krævede straks af Frederik II våbenhvile under de forestående fredsforhandlinger. Det kejserlige krav kom højst ubelejligt for Frederik II, der netop stod i begreb med at sende flåden til søs. Kongen turde dog ikke lægge sig ud med kejseren, således som han havde gjort under det kejserlige mæglingsforsøg i 1568, og gik ind på at indrømme en kort våbenhvile fra 16. juni til 31. juli på den betingelse, at Sverige ikke benyttede våbenhvilen til at forstærke sig med friske tropper og krigsfornødenheder.⁵² Med denne formulering af våbenstilstandsbetingelserne kunne Frederik II tillade sig at holde en eskadre i søen, og våbenhvilens korte løbetid ville ikke lægge hindringer i vejen for det planlagte sommertogt ind i Sverige.

På et møde i København i dagene 16.–19. juni opsattes den danske instruktion til forhandlerne ved det planlagte fredsmøde i Stettin. Danmarks udsendinge skulle principielt kræve Roskildefredens artikler ratificeret, med den ændring at traktatens bestemmelser om Varberg og Elfsborg faldt bort, eftersom Frederik II nu besad begge slotte. Som eneste væsentlige indrømmelse levede instruktionen mulighed for Elfsborgs tilbagelevering til Sverige. Instruktionen lagde således op til en hård forhandlingslinje og tydede ikke på, at en fredelig opgørelse med Sverige var forstående.

Under drøftelserne om instruktionens ordlyd indløb gennem den franske legat Dançay meddelelse om, at Johan III havde nægtet den kejserlige udsending at bevilge våbenhvile. Bag det svenske afslag øjnede Frederik II straks offensive hensigter og anmodede 18. juni forbundsfællen Lübeck om at sende sin flåde ud, for at den kunne forbinde sig med den danske til afværgelse af svenske anslag.⁵³ De sidste forberedelser til fredsmødet i Stettin måtte gøres, uden at der var opnået våbenhvile på den nordiske front og under den dybeste mistro fra de krigsførende magters side med hensyn til modstanderens fredsvilje.

I juli forsøgte Sverige et fremstød. Den svenske hærledelse turde ikke indlade sig på offensive foretagender, og i stedet blev det overdraget flåden at bedre landets position op til fredsforhandlingerne. Målet for flådens virksomhed var at besejre den danske flåde og gøre strandhugst på de danske øer. I midten af juli blev den svenske flåde koncentreret ved Bornholm, hvorfra det lykkedes den at fordrive en underlegen dansk flådestyrke; forskellige landgangsforsøg på øen blev afværget af øens

⁵² KB. 16. maj 1570.

⁵³ Danmark-Norges Traktater 1523–1750, 2. bd., 1912, s. 214f. – Fr. II til Lübeck, dateret København 18. juni 1570. Ausl. Reg. 1569–71.

hovedsmand Schweder Ketting. Derpå sejlede den svenske flåde på Johan III.s ordre til Gotland og forsøgte uden held at overrumple Visborg. Allerede i midten af aug. vendte flåden tilbage til sit leje i skærgården uden på nogen måde at have bidraget til at forbedre de svenske udsendinges forhandlingsposition i Stettin.⁵⁴

Frederik II havde efter stændermødet i marts ladet forstå, at han om sommeren ville gøre det yderste for at få en ende på krigen.⁵⁵ Disse ord kom til at slå til. Sommeren 1570 skulle se en massiv udskrivning af skatter beregnet på besolding og proviantering af krigsmagten. Den 22. maj en skat på 7 mark af hver jordegens bonde og det halve af hver ikke jordegens; 3. juni en halv madskat af øernes bønder; 4. juli pålagdes de skånske bønder samme kvægskat, som de øvrige landsdeles bønder havde fået pålagt på stændermødet i marts; 27. juli fik havnekøbstederne ordre til at levere bestemte kvanta af øl, brød og flæsk til København inden 10. aug. med den begrundelse, at kongen med det første ville føre et alvorligt tog ind i Sverige; 10. aug. fik bondestanden vest for Øresund pålagt en dobbelt kvægskat, og 12. aug. måtte samme komme kongen til hjælp med øksne, en okse for hver ti bønder leveret på Københavns slot inden 14. sept.⁵⁶

De mange og store skatter skulle muliggøre det angreb på Sverige, som Frederik II stadig anså som eneste middel til at afslutte krigen dette år. Desværre lader de militære forberedelser sig kun tegne i grove træk. Adelen skulle oprindeligt møde i København med rusttjenesten den 8. juli. Foranlediget af den bevilgede våbenhvile ændrede kongen i forbindelse med mønstringen 31. maj mødetidspunktet til 22. juli, et tidspunkt der atter senere blev ændret til 5. aug. Da aug. måned kom søgte de mange ryttere for sidste gang i krigen til København, hvor de blev mønstret af kongen personligt.⁵⁷

Men oprykningen mod fjenden trak stadig ud, og grunden var, at de udskrevne skatter ikke kom ind til tiden. Beskatningsgrundlaget var efterhånden udhulet, med skattevægringer og ophobning af restancer

⁵⁴ Barkman, *Kungl. Svea Livgardes historia*. Band II. 1560-1611, 1939, s. 267f.

⁵⁵ '... das eusserste zu versuchen...' Fr. II til August af Sachsen, dateret Frederiksborg 21. marts 1570. *Ausl. Reg.* 1569-71.

⁵⁶ KB. 22. maj, 3. juni, 4. juli, 27. juli, 10. aug., 12. aug. 1570.

⁵⁷ Jfr. note 48. - Befaling til stiftslensmændene om at beordre adelen til at tæve med rusttjenesten 14 dage endnu og først møde op i København 5. aug. Udateret koncept fra før 22. juli 1570. *Danske Kancelli*. B35. Uindførte Koncepter til aabne Breve og Missiver. 1559-71.

som følge.⁵⁸ Frederik II så sig ude af stand til at betale sold til det tyske rytteri, hvad der 25. aug. førte til en skarp protest fra de tyske rytterofficerers side. Siden 14 dage før Påske var de, efter deres udsagn, blevet holdt hen med snak af rigshofmester Peder Oxe uden dog at få nogen løn. Efter oprykningen mod Varberg havde de kun modtaget sold for 1 måned. Blev rytterne ikke givet noget nu, turde officererne ikke svare for følgerne.⁵⁹

Endnu den 7. sept. befalede kongen de adelige, der var udeblevet fra mønstringen i København, ufortøvet at møde op og stille sig under deres fane.⁶⁰ Men få dage efter opgav kongen det planlagte felttog og tog efter rigsrådets ønske ophold på Nykøbing slot for at være så nær fredskongressen som muligt. Bitter over at hans planer var kuldkastet meddelte Frederik II den 26. sept. sine udsendinge i Stettin, at han til sit store besvær for anden gang var kommet til Nykøbing og befalede dem at fremme sagerne mest muligt ved fredsmødet. I et fortroligt brev til Peder Bilde, Jørgen Rosenkrans og Niels Kaas af 27. sept. kundgjorde kongen som sin endelige mening, at der kunne blive fred, såfremt han fik sine skibe og kanoner igen, uden hindring kunne føre de tre kroner og svenskerne ikke befattede sig med det danske og norske våben. Sverige måtte få Elfsborg igen. I sin nedtrykte sindsstemning formanede Frederik II udsendingene til ikke at gentage rigsrådets politik fra forhandlingerne i Roskilde 1568: 'Ther wilde mand strenge altingist i thet yderste, Men vdgangen oc enden haffue i oc formercktt, Ther for er icke wortt raad eller mening for möggitt att skulde stoltzeris, mett mindre mand haffde ther hoss huad ther till hører, . . .'⁶¹

I sit grundlæggende militærhistoriske arbejde om Kungl. Svea Livgarde betonedes Bertil Barkman den nationale hærordnings betydning for Sveriges historie i Vasatiden. Sverige havde fra 1563 til 1613 40 rene krigsår, og Barkman påpegede meget rigtigt, at krig for Sverige i

⁵⁸ KB. 27. maj, 30. juni, 4. juli, 6. juli, 10. aug., 29. aug. og 9. sept. 1570.

⁵⁹ Christopher von Dohna, Johann von Alden, Heinrich von Platen, Caspar von Wedel og Balther von Leist til Fr. II, dateret København 25. aug. 1570. TKIA, 93^{IV}. Indkomne Breve. 1566-70.

⁶⁰ KB. 7. sept. 1570.

⁶¹ Fr. II til samtlige danske udsendinge i Stettin, dateret Nykøbing Falster 26. sept. 1570; Fr. II til Peder Bilde, Jørgen Rosenkrants og Niels Kaas, dateret Nykøbing Falster 27. sept. 1570. TKUA, Sverige A II, 29. Akter og Dokumenter vedr. Freden i Stettin 1570, 13. Dec. - De to breve illustrerer det interessante forhold, der skulle være fredskongressen ud, at kongens dybeste intentioner blev holdt skjult for de to tyske medlemmer af forhandlingsdelegationen, Heinrich Rantzau og dr. Joachim Hinck.

dette tidsrum var det normale. Når Sverige kunne føre krig år efter år skyldtes det, at dets hærordning ikke undergravede kronen finansielt og stillede næsten ubegrænsede mandskabstilgange til hærledelsens disposition.

Danmark havde ikke et nationalt forsvar af nogen betydning, og Frederik II måtte derfor i Syvårskrigen kæmpe med kostbare fremmede lejetropper, som det årligt kostede op imod 1 million daler at holde på benene. Uden kendskab til denne fundamentale forskel i de to landes vilkår for at opretholde og forlænge en krigstilstand lader Frederik II.s militære politik 1569-70 sig ikke forstå. Kongens politik byggede ikke, som Arup antydede, på lyst efter krigseventyr, men på den korrekte vurdering, at skulle Danmark trække sig ud af den ulykkelige krig med æren i behold og uden materielle og territoriale tab, kunne det ikke ske ved fredsforhandlinger, men alene ved våbenmagt. Sverige kunne tillade sig at føre forhalingspolitik i forhandlingsfasen i en sikker forvisning om, at Danmark nærmede sig ruin. Frederik II.s energiske politik 1569-70 var et sidste forsøg på at fremtvinge en militær afgørelse, et kapløb med gældsbreve og militære udgifter, som kongen tabte.

Når Danmark i Stettin efter lange og vanskelige forhandlinger i dec. 1570 opnåede en fordelagtigere fred, end landets position berettigede det til, skyldtes det ydre faktorerers indgriben. I aug. 1570 overfaldt hertug Magnus i spidsen for en stor russisk hær de svenske besiddelser i Livland. Netop på det tidspunkt, da Frederik II måtte opgive at videreføre krigen, fik Sverige en ny farlig modstander og måtte give indrømmelser i Stettin.

SUMMARY

Frederick II's Military Policy 1569-70

1. The present study discusses the formulation of the policy which Denmark pursued with Sweden during the final phase of the Seven Years' War of the North (1563-70). One school of thought prevailing among historians who have carried out earlier research into the subject, notably Troels-Lund and Erik Arup, maintained that this policy was the result of a trial of strength between King Frederick II of Denmark and the two leading members of the Danish *rigsraad*, Peder Oxe, the lord high treasurer, and Johan Friis, the chancellor. The king wanted to continue the war, while Peder Oxe and Johan Friis used their influence to try to obtain a peace with Sweden.

In the introduction to the present study the method employed by earlier historians in treating the subject is regarded with some misgivings, more especially as the main work, Troels-Lund's biography of Peder Oxe (1906), must be characterised almost as a historical novel which created an idealised picture of the Danish lord high treasurer at the expense of the king. This study disagrees with the opinions expressed by Troels-Lund and Erik Arup and points out that the war involved Denmark in heavier commitments than appeared from their works, and that they entertained too optimistic ideas about Denmark's prospects of bringing the war to an end without loss through diplomatic channels.

In this study Frederick II's policy is viewed in the light of the fundamental difference between the structure of the military apparatus in Denmark and Sweden during the Seven Years' War of the North. Sweden possessed a national defence which did not undermine the Crown's finances, while the Danish defence, composed mainly of foreign mercenaries, led the country swiftly towards financial disaster. In 1569 it was essential to Denmark to obtain a peace within a foreseeable future—Sweden waged war almost without interruption until 1613.

2. Following a rising in Sweden in the summer of 1568, when King Eric XIV was deposed by his brothers, peace was concluded between Denmark and Sweden at Roskilde in November 1568. However, the new King of Sweden, John III, refused to ratify the peace treaty and demanded different terms which were more favourable to Sweden. As no agreement could be reached, hostilities were resumed in October 1569. Confronted by great difficulties, Frederick II began a siege of Varberg, Sweden's last fortress on the Kattegat. On November 14th the fortress surrendered to the King. Both Denmark's diplomatic and military positions were considerably strengthened by the capture of Varberg. At the same time the movements of the Swedish army could only be interpreted to mean that the offensive tactics favoured by Eric XIV had been abandoned and that the new ruler did not dare to engage the main Danish force. It seemed as if the military initiative had passed into the hands of Denmark.

In December the Danish army advanced into Sweden from Varberg. After the death of Daniel Rantzau, the command was handed over to the young Christopher von Dohna, who was ordered by Frederick II to seek out the Swedish army and endeavour to join battle. However, von Dohna succeeded in advancing only a bare 60 miles into Swedish territory for, as the army was

not fully equipped, the German cavalry officers did not dare to attack the Swedish defensive positions at Lake Åsunden and von Dohna had to lead his troops south. Frederick II had foreseen this development and did his utmost to halt the retreat and resume the offensive against Sweden. Even after parts of the army had returned to Scania in January 1570, the winter campaign was not abandoned. At a meeting held in Copenhagen about January 12th, and attended by senior army officers, it was decided to attempt a new advance into Sweden early in February. A few days later a sudden domestic crisis arose in Denmark when Frederick II threatened to abdicate.

3. In a long letter of January 1st, 1570 to the Danish *rigsraad*, Frederick II gave an account of the policy he had pursued with Sweden since the outbreak of hostilities between the two countries. The king concluded his letter by threatening to abdicate unless the *rigsraad* and the people came to his assistance. This is one of the few occasions on which a threat of abdication has been used as a political expedient in Denmark. This study, opposed to earlier views, attempts to show that the line of conduct taken by Frederick II in his dealings with the *rigsraad* was not occasioned by the disappointment he suffered at the retreat of the Danish army from Sweden around New Year 1570 and can hardly be considered as an attempt on his part to break down resistance among members of the *rigsraad* to the military policy which had been pursued—the existence of such resistance cannot be proved. Instead the king's course of action has been viewed in the light of the complex situation which had arisen owing to the fact that the Crown was in extreme financial difficulties, while at the same time Denmark had regained the initiative in military matters. That Frederick II created a dramatic situation in order to convince the *rigsraad* of the compelling need for additional heavy taxation to cover military expenses is advanced as a possible explanation.

4. As early as December 1569 Frederick II summoned the *rigsraad* to a meeting to take place in Copenhagen in January 1570. Troels-Lund's reconstruction of the course of events in January 1570 was based on the assumption that the meeting of the *rigsraad* actually began on January 8th and that a crisis in the relations between the king and the *rigsraad* arose during the meeting. But this argument is untenable, as, for some reason or other, the meeting of the *rigsraad* did not begin until around January 18th, 1570, by which date Frederick II had left Copenhagen for Odsherred.

At their meeting the *rigsraad* had to come to a decision about the king's letter and chose to comply with his wishes. Two members, who were intimate with Frederick II, were immediately dispatched to Odsherred to approach him on the matter. Summons to attend a national assembly of the estates in Copenhagen on February 26th were issued from Odsherred between January 20th and 22nd. This study demonstrates that the summons were drafted in Copenhagen and reflect the policy of the *rigsraad*. In consequence of the fact that the estates were summoned to assemble in February, the king had to countermand a previous order to the nobles and their men-at-arms, commanding them to take part in the military advance into Sweden. Moreover, as a thaw set in, Frederick II called off the attack on Sweden on February 4th.

5. In late February and early March 1570 the assembly of the estates was held in Copenhagen—the only national one to be held in Denmark between 1536 and 1627.

At the assembly the representatives of the peasants and the burgesses consented to the request for the imposition of new taxes, while the nobles had to undertake additional military duties for the following year. In this connection the present writer has criticised Erik Arup's view that the assembly of the estates should be considered as a demonstration against the king's military line of conduct and that the main subject discussed at the assembly was the settlement of the conflict with Sweden. It appears from one of the documents authorising the imposition of taxation that the revenue collected was to be used to enable Denmark to carry out a decisive attack on Sweden in the summer of 1570. Frederick II had thus received the assistance which he had demanded as a condition of his continuance on the throne, and he was now in a position to persevere in the military policy which had been adopted in the summer of 1569.

6. During the first half of 1570 persistent efforts to secure peace in Scandinavia were made by Poland, Saxony and France—efforts which were crowned with success by the opening of the peace conference at Stettin in September 1570. As both Scandinavian kings had ambitious military plans for the summer of 1570, neither of them expected that the efforts at conciliation would be successful.

In July, Sweden attempted an offensive. King John hoped by military action to set off the gain which Frederick II had won by the capture of Varberg, and in July and August a Swedish fleet attempted to invade Bornholm and Gotland, but with no success.

In March, after the assembly of the estates, Frederick II gave the Elector of Saxony to understand that he would do his utmost the following summer to end the war, and during the summer of 1570, with this object in view, heavy taxes were levied for the payment and victualling of the forces. However, the attack on the enemy had to be postponed continually, as the king was in no position to fulfil the demands of the mercenaries. As late as September 7th, Frederick II still seems to have had hopes of carrying out an advance into Sweden, but shortly afterwards he had to abandon his plans of a campaign and order his diplomats at Stettin to procure peace.

Thus Frederick II's military policy had proved a failure and Denmark was, in a sense, in a weak negotiating position at the peace conference at Stettin. But at the very moment when Frederick II had to relinquish his plans of continuing hostilities, Sweden was confronted by a new enemy; for in August 1570 a large Russian army under the nominal leadership of Duke Magnus of Oesel, Frederick II's brother, invaded Sweden's Livonian provinces. The Danish diplomats at Stettin took full advantage of the opportunities offered by the new situation and succeeded in extricating the country from war without loss.